

ЛІТОПИСНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА XV-XVI СТОЛІТЬ

ВОВК Олександр Йосипович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В публікації характеризуються отечественные и иностранные исторические летописи и хроники как источник познания права Украины XV – XVI веков. Они вмещают в себе важные исторические факты общественно - политического и экономического характера и есть основой для исследования генезиса украинской государственности и права литовско-русского периода.

Ключові слова: джерелознавство, джерела права, українське право, литовсько – білоруські, українські та козацькі літописи і хроніки, компіляція

Дослідження історії українського права здійснюється переважно за допомогою писемних форм (актових, судових і ділових документів, статистичних і соціологічних висновків, актів громадських об'єднань і партійних організацій, агіографічної, публіцистичної та художньої літератури тощо), важливим джерелом серед яких періоду пізнього Середньовіччя вважаються літописи та хроніки.

Поняття «джерела права» нерідко використовується в літературі у розумінні «джерела пізнання права». Цим поняттям охоплюється все те, що містить відомості, які дають можливість пізнати зміст та особливості права різних країн у різні історичні періоди. У цьому значенні джерелами права виступають тексти законів, записи звичаїв, судові справи, промови видатних юристів, літописи та історичні хроніки, археологічні пам'ятки тощо [1].

Метою наукової розвідки даної статті є характеристика вітчизняних, так званих

литовсько – білоруських, українських та козацьких літописів і хронік, а також хронік іноземних авторів, що несуть у собі інформацію про розвиток державності і права середньовічної України. Найбільше заслуг у сфері літописного джерелознавства в сучасній Україні мають науковці Київського, Львівського, Дніпропетровського, Харківського, Чернівецького, Одеського, Ужгородського та інших університетів, інститутів історії України, української археографії і джерелознавства, теорії та історії права НАН України та інших наукових закладів проте літописи як пам'ятки і джерела права досліджувалися ще не достатньо.

Історичне джерелознавство зазначає, що Україна має давні літописні традиції, які закладені ще на світанку виникнення писемності на Русі. Створювалися вони в Києві, Переяславі, Володимирі – Волинському, Галичі, Львові, Чернігові та в інших містах. При цьому в різні часи виникало кілька різновидів літописів: княжі літописи, що уклалися, як правило, у центрі князівства; місцеві літописи, які створювалися в інших містах та монастирях; козацькі літописи, що виникали як своєрідні хроніки визвольних змагань козацтва [2, 345]. Нажаль, не всі літописи дійшли до нашого часу в оригіналі. Як правило науковці знайомляться зі зведеннями попередніх літописів і хронік. Цінність літописів як джерела зростає й внаслідок того, що з найдавніших часів до них у повному обсязі або в уривках уміщувалися документи, які не дійшли до нас в

оригіналах [2, 346]. Окремі фактичні дані про хід соціально-політичних та економічних подій, які відбулися в українських землях і воєводствах Великого князівства Литовського якраз містяться саме у літописах. Культура Литовсько-Руської держави успадкувала літописні традиції Київської Русі, які продовжились у часи Гетьманської України протягом XVII століття.

Літописання було державною справою, оскільки, літописці повинні були виражали інтереси певного соціального середовища, насамперед великокняжого оточення, шляхти, духівництва та окремих політичних угруповань. Важливу роль літописи виконували при формуванні громадської думки та національної свідомості народу. Як пам'ятки писемності епохи середньовіччя літописи мають синкретичний характер, сполучають особливості літературних творів і ділових документів [3, 191] Всього нараховується 14 літописів литовсько-руської доби XV – XVI століть, які в історичній літературі умовно називають «Білорусько-Литовськими» [4] та «Західноруськими» [5].

До «Білорусько-Литовських літописів» відносять 4 пам'ятки XV–XVI століть: 1) «Літописець великих князів литовських» написаний в кінці 1420 р. у Смоленську. Описує політичну історію Великого князівства Литовського за період від смерті Гедиміна (1341) до смерті Вітовта (1430); 2) «Білорусько-литовська літопис 1446 р.» – перший загальнодержавний літописний звід Великого князівства Литовського, що охоплює період 854–1427 років. Автор твору проводить думку про єдність всіх східних слов'ян, необхідності й закономірності їх об'єднання у Литовсько Руській державі. Мав три редакції, перша не збереглася, друга – 1490 р. (Никифіровський літопис, Супрасльський літопис, Академічний літопис), третя – близько 1500 р. (Слуцький літопис); 3) «Хроніка Великого князівства Литовського і Жемантійського», написана в 1520 р. у м. Вільно. Збереглася у трьох редакціях: короткий (Літопис Красинського), поширеній (Ольшевський літопис, Патріарший рукопис, Рум'янцевський літопис та ін. списки), повний (Літопис Рачинського, Євріїновський список); 4) «Хроніка Би-

ховця», третій найбільш повний загальнодержавний звід Великого князівства литовського від легендарних часів і до середини XVI ст., що у хронологічному порядку описує значні внутрішні і зовнішньополітичні події та високо ставить роль феодалів в історії держави. У ньому описуються причини і порядок ліквідації в 1471 р. Київського князівства і впровадження на Київській землі воєводського управління. У XVII столітті з'являється компіляція цих літописів – «Хроніка литовська та жемантійська» [6].

Джерелами Литовських літописів були місцеві смоленські, а також українські літописи: Волинський, Київський, Подільський. Автори літописів користувались також відомостями польських хронічок, офіційних актів та придворних записок великих князів литовських. Старші літописи відзначаються особливою докладністю викладу, прагматичністю, поетичним стилем.

До списків літописів литовсько-руської доби, де вміщена інформація про причини та наслідки централізації державного управління та систематизацію права, належать «Супрасльський літопис», «Літопис Авраамки» та «Літопис Панцирного і Аверки»

Супрасльський літопис (Короткий Київський літопис), як окремий збірник, був складений у 1520 р. Григорієм Івановичем, слугою князя Семена Одинцевича у Білорусі. Знайдений в Супрасльському монастирі (нині Польща). Висвітлює події 852–1514 рр. і закінчується описом перемоги князя К. Острожського над московськими військами в 1515 р. У ньому у стислій формі викладена історія київських, московських та литовських князів [5, 36–67]. Літопис Авраамки, написаний у Смоленську в 1495 р. за наказом єпископа Йосифа «рукою многогрішного раба Божого Авраамки». У ньому є звітка про взаємовідносини місцевих українських, білоруських феодалів з центральною владою Литовсько-Руської держави. Літопис Панцирного і Аверки (Вітебський літопис), складений в 1768 р. мешканцем Вітебська Аверкой на основі літопису Панцирного польською мовою, охоплює події 896–1709 років з історії литовських українських та білоруських земель.

Перекладений у наш час білоруською мовою [6, 193–205].

Литовські літописи мали значний вплив на польських хроністів (Длугоша, Стрийськовського, Більського), а через них – і на пізнішу українську історіографію XVII–XVIII ст.

Історичні події, що відбувалися у Великому князівстві Литовському, XV–XVI століттях фіксувалися також іноземними хроністами, у першу чергу польськими і німецькими. Найважливішими серед цих хронічок є:

1. «Opisanie Sarmacyi europejskiej» і «Kronika polska, z mudska, litewska i wszystkiej Rusi» польського історика Матвія Стрийковського, видані в Крелевці 1582-го року;

2. 12-томне зібрання «Annales s copicae incluti zegni Poloniae orega», польського літописця Яна Длугоша (1415–1480 рр.), опубліковане вперше в 1711 р. у Липську;

3 «Kronika swiata» Мартина Більського «та «Kronika Polska» його сина Йоахима, доведена до 1599 р., з розділом в VI-й книзі «O kozakach»;

4. «De origine et rebus gestis Polonorum» Мартина Кромера (1512–1589 рр.) [7, 14];

5. «Sarmatiae Europeae descriptio, 1581» Олександра Гваньїні, який служив в Польщі за короля Сигізмунда III і Стефана Баторія. У 1611 р. вийшов польський переклад першої праці «Sarmacya Euzopejska», де є розділ «O kozakach, ktore rospolicie Zaroozokimi zowiemy». У 2007 році цей твір було перекладено українською мовою під назвою «Хроніка європейської Сарматії», де описуються історичні події за часів правління великих князів литовських і королів польських Казимира IV, Олександра Казимировича та Сигізмунда I [8, 144–162].

Джерелами цих хронічок були не лише архівні документи державних канцелярій європейських королівств та Ватикану, а й Литовська Метрика Великого князівства Литовського. Перелік подій в іноземних хронічках збігається з фактами литовсько-руських літописів, що підтверджує об'єктивність хроністів. У XVII–XVIII ст. хронічки самі стають джерелами для українських літописців.

До літописних збірників XVII століття, що були створені на українських землях, належать: «Летописци Волини и Оукраины» початку XVII ст., опубліковані в Києві; «Густинський літопис» 1670 р. ієромонаха Михайла Лосицького; «Межигорський рукопис» XVII ст., що містить події Київської і Волинської земель 1393–1611 років; «Львівський Літопис», який трактує події Київщини, Поділля, Волині протягом 1498–1649 років; «Кронічка Мотронинського монастиря» з відомостями 1516–1749 років тощо. Визначне місце серед літописів та хронік XVII ст. займає «Сінопсисъ или краткое собраніе отъ разных летописцевъ о начале Славяно-россійскаго народа, и первоначальныхъ князей богоспасаемога града Кіева, и о житіи св. Благоверного великого князя Кіевского и всея Россіи первейшого самодержца Владиміра, и о наследникахъ благочествейшія державы его Россійскія даже до пресветлейшого и благоверного государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великія, Малія, Белья Россіи Самодержца» [9], автором якого був архімандрит Печерського монастиря, ректор Києво-Могилянської Колегії Інокентій Гізель, перше видання якого відбулося у 1674 р. У цьому літописі, крім усіх інших історій, розповідається про Київ під литовською владою, подається список київських воєвод та описуються різні факти литовсько-руської доби. «Сінопсисъ» став улюбленим підручником історії в Україні, а ще більше в Росії, де він багато разів видавався аж до початку XIX ст. [7, 23]. Автори літописів XVII ст., як правило, не були збирачами нових документальних пам'яток вітчизняної історії XIV–XVI ст., а тільки компільторами вже існуючого матеріалу.

Слід зазначити, що як і українські літописи XVII ст., «Козацькі літописи» XVIII ст. («Літопис Самовидця», що сягає до 1702 р. [10]; «Літопис Величка», де згадуються події до 1723 р. [11]; «Літопис Граб'янки», який був затверджений до друку в 1710 р. [12] та інші), нового фактичного джерельного матеріалу періоду литовсько-руської доби XIV–XVI ст. не мали, будучи в цій частині компіляцією зі стародавніх українських,

АНОТАЦІЯ

У публікації характеризуються вітчизняні та іноземні історичні літописи і хроніки як джерело пізнання права України XV – XVI століть. Вони вміщують у собі важливі історичні факти суспільно – політичного і економічного характеру, та є основою для дослідження генезису української державності і права литовсько – руської доби

SUMMARY

The article characterized by domestic and foreign historical annals and chronicles as a source of knowledge of law in Ukraine XV - XVI centuries. They contain a significant historical facts socio - political, economic, and there is a basis for the study of the genesis of Ukrainian statehood and the rights of the Lithuanian-Russian period.

литовських і польських літописів.

З другої пол. XVIII ст. українське літописання як своєрідний історико-літературний напрям відмирає. Це можна пов'язати перш за все з ліквідацією залишків автономного управління в Лівобережній Україні.

Потрібно зауважити, що літописи накопичили за вісім століть величезну інформацію про вітчизняний державний лад, суспільний устрій, судочинство, місцевого самоврядування тощо, які ще досі до кінця в повній мірі не досліджені. Тому для виявлення особливостей генезису українського права вони поряд з іншими писемними джерелами потребують подальшого наукового аналізу.

Література

1. Джерело права [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Джерело_права
2. Історичне джерелознавство: Підручник. / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.В. Павленко та ін. – К.: Либидь, 2002. – 488 с.
3. Вялікае княства Літоускае: Энцыклапедыя. У 2 т. : / Рэдкал., : Г.П. Пашкоу (гал. рэд.)і інш. ; Маст. З.Э. Герасімовіч. – 2-е выд. / Мінск: БелЭк, 2007.Т. – 792 с.
4. Полное собрание русских летописей / Ан СССР, Институт истории СССР. Т. 35. Летописи Белорусско – Литовские // Со-

ставитель Н.Н. Улащик – М.: Издательство «Наука», 1980. – 305с.

5. Полное собрание русских летописей. Т. 17. Западнорусские летописи. – СПб: Типография М.А. Александрова, 1907. – 622 с.

6. Полное собрание русских летописей / Ан СССР, Институт истории СССР. Т. 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного // Составитель Н.Н. Улащик – М.: Издательство «Наука», 1975. – 233с.

7. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. / Д. І. Дорошенко. – К.: Вид-во «Українознавство», 1996. – 257 с.

8. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упорядкував та перекладав з пол. о. Юрія Мицика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1007 с.

9. Київський синопсис [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Київський_синопсис

10. Літопис Самовидця / Видання підготував Я.І. Дзира. – К.: «Наукова думка», 1971. – 208с.

11. Збірник Козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с.

12. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукраїнської Р.Г. Іванченка – К.: Товариство «Знання», 1992. – 192с.